

VELENCÉTŐL DUBROVNIKIG

Köszöntő kötet Vig István tiszteletére

SZERKESZTETTE

Dudás Mária, Dudás Előd

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2018

SZAKMAI LEKTOROK

Lukács István

Nyomárkay István

TÖRDELŐ

Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztők

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője

Sorozatszerkesztő Lukács István

A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó

Nyomdai kivitelezés Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

ISSN 1789-3976

ISBN 978-963-284-966-9

Tartalom

NYOMÁRKAY ISTVÁN

Vig István professzor úr születésnapjára9

BAŃCZEROWSKI JANUSZ

Az ekvivalencia fogalma a fordításban.....13

DUDÁS ELŐD

A múlt idők használata Antun Vramec *Kronika* című művében.....21

DUDÁS MÁRIA

Lógó orral búsul a magyar.....31

DZIEWOŃSKA-KISS DOROTA

A *disznó* fogalma a lengyel nyelvben a frazeológiai kapcsolatok tükrében.....39

FEDOSZOV OLEG

Венгерские сравнительные обороты *kevés (vagy), mint x* в чешско-русской конфронтации.....55

GYIVICSÁN ANNA

Tradícia starozákonných žalmov a evanjelickej kultúry v slovenskej poézii.....63

HEÉ VERONIKA

Az operaszövegek fordítása.....75

JAKOVLJEVIĆ DRAGAN

Културолошко-идентитетске рефлексije у делима савремених српских писаца у Мађарској и Румунији.....87

JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA

Cienka błona między faktem a wyobrażeniem, czyli o strategiach narracyjnych Ziemowita Szczerka w kontekście poetyki dziennikarstwa *gonzo*.....105

JANURIK SZABOLCS

Az új angol kölcsönszavak szótári rögzítésének kérdései a mai magyar és orosz lexikográfiában.....119

JÁSZAY LÁSZLÓ

Gondolatok a grammatikai kategorizálás problematikus kérdéseiről (az orosz főnév).....133

LUKÁCS ISTVÁN, KÁLECZ-SIMON ORSOLYA

Az illír mozgalom magyar és horvát tudományos reprezentációjának mérlege.....143

MENYHÁRT KRISZTINA

Vallásosság és vallásgyakorlás Bulgáriában a kora újkori útleírások tükrében.....157

МИХАЙЛОВ КАМЕН

Версията на Павел. Правилата на светия апостол, превърнали се в православен канон.....171

PÁTROVICS PÉTER

Lengyel-cseh bosszúságok - germán örömök „összefésült gondolatok” a lengyel *pepik* szó kapcsán.....185

PAVIČIĆ MLADEN

A nemtelenség labirintusában.....193

RÁDULY ZSUZSANNA

A magyar nyelv olasz eredetű eponimái.....203

RÁGYANSZKI György	
A muravidéki szlovén lexikográfia újabb eredményei.....	213
URKOM ALEKSANDER	
Frazeologija u leksikografiji. Frazeologizmi kao sastavni elementi u značajnijim rečnicima mađarsko–srpske leksikografije.....	225
VARGA ÉVA KATALIN	
Jelentésátvitelek vizsgálata a Verancsics-szótár anatómiai neveiben.....	241
ZOLTÁN ANDRÁS	
A fog segédige szláv párhuzamai.....	251
ZSILÁK MÁRIA	
Olasz és német kőfaragók emlékei egy magyarországi szlovák településen, Tardoson.....	265

A múlt idők használata Antun Vramec *Kronika* című művében

DUDÁS ELŐD

1. Bevezetés

A horvát nyelvben használatos múlt időkről először részletesebben Vig tanár úr által tartott leíró nyelvtani szemináriumokon hallottam. Az addig már ismert és sokszor használt egyszerű múlt idő mellett megismerkedhettünk az aorisztosszal, az imperfectummal és a plusquamperfectummal is. Nem mondhatnám, hogy az első „találkozás” rendkívül sikeres lett volna, az azonban bizonyos, hogy érdeklődésemet már akkor is felkeltették, és ezt az ószláv szemináriumok csak még inkább fokozták. Később már a kaj-horvát irodalmi nyelvet kutatva kezdtem el részletesebben is foglalkozni a múlt idejű cselekvések és történések kifejezésére használt négyféle múlt idővel. Antun Vramec történeti könyvét kezembe véve pedig az aorisztoszok és imperfectumok valóságos aranybányájára bukkantam. Rövid írásomban a Vramec által használt múlt időket veszem részletesebb elemzés alá, és példák segítségével kívánom bemutatni a kifejezésmód sokszínűségét, amelyet a jeles kaj-horvát szerző művében megalkotott.

2. Antun Vramec és a kaj-horvát irodalom kezdetei

2.1. Vramec élete és munkássága

Antun Vramec 1538-ban született Ormožon, tanulmányait Bécsben és Rómában folytatta, ahol 1565-ben szerezte meg a teológiai doktorátust (JEMBRIH 2007: 22). Tanulmányai befejeztével a Zágrábi püspökség területén működött, többek közt Varasdon is. 1582-ben megfosztották zágrábi kanonoki

címétől, amelynek háttérében feltehetően az állt, hogy nős volt (LÖKÖS 2014: 63). Élete utolsó éveit Varasdon töltötte, ahol 1588-ban érte a halál.

Ivan Pergošić mellett Antun Vramecet tekinthetjük a kaj-horvát nyelvű irodalmi nyelv megteremtőjének, hiszen két nyomtatásban megjelent művel járult hozzá annak kodifikáláshoz. Első műve a történeti témájú *Kronika* volt, amelyről részletesebben a következő alpontra lesz szó. Második könyve az 1586-ban Varasdon megjelent *Postilla* volt, amely papoknak szóló homíliákat tartalmaz. Ennek a műnek az érdekessége, hogy a varasdi ferences könyvtárban őrzött példányban egy néhány oldalas kéziratos betétet találunk, amely Vramec Postillájának dél-muravidéki, tehát szlovén környezetben való használatára utal (ld. JEMBRIH 1991: 15–38).

2.2. Kronika Vezda Znovich Zpravliena Kratka Szlouenskim Iezikompo D. Antolu Pope Vramcze Kanouniku Zagrebechkom

1578-ban jelent meg Ljubljánában Manlius János nyomdájában a kor egyik kiemelkedő kaj-horvát nyelvű munkájaként számon tartott világhronika, amely azonban nem csak történeti, hanem irodalom-, nyelv- és kultúrtörténeti szempontból is fontos szerepet tölt be a kaj-horvát irodalmi nyelv fejlődésében. A latin nyelvű, Draskovics György zágrábi püspöknek szóló ajánlót követően Vramec a világtörténelem eseményeit mutatja be a világ teremtésétől kezdődően egészen a könyv megjelenésének évéig, azaz 1578-ig. Természetesen mind közelebb érünk a szerző korához annál részletesebb és megbízhatóbb a történelmi események leírása. Érdemes kiemelni, hogy a hazai történelem számos alakja is megelevenedik a krónika lapjain. A címben is szereplő krónikás jelleget erősíti az események tömör, már-már minimalista jellegű bemutatása, az egyszerűen megfogalmazott kijelentő mondatok sokasága. Ugyanakkor témáját tekintve korántsem nevezhető egysíkúnak: háborúk, gyilkosságok, pápaválasztások és királyi koronázások tárulnak szemünk elé Vramec krónikájában. Vramec forrásai minden bizonnyal olasz és magyar krónikák

voltak, pl. Jacopo Filippo Foresti: *Supplementum chronicarum* (Velenice, 1481), Bartolomeo Sacchi: *Vitae Pontificum* (Velenice, 1483), Bonfini: *Rerum Hungaricarum decades* (LÖKÖS 2014: 64). Vramec krónikájának nagy jelentősége van a kaj-horvát helyesírás fejlődésében is, hiszen a Pergošić és Vramec műveiben alkalmazott grafémák használatát követték a 17-18. sz. kaj-horvát szerzői is.

3. A múlt idők használata Vramec Kronikájában

Már az ősszláv nyelvnek is gazdag eszköztára volt a múlt idejű cselekvések és történések kifejezésére. Ezt bizonyítja az is, hogy az indoeurópai alapnyelvből részben örökölt egyszerű múlt és az aorisztosz mellett (IVŠIĆ 1970: 230; MEIER-BRÜGGER 2003: 165) az ősszláv nyelvben kialakul az imperfectum is (H. TÓTH 1999: 128). Ezt az ősszlávban már meglévő igeidő-rendszert örökölték meg az egyes szláv nyelvek is. Tudjuk, hogy a horvátban mind a négyféle múlt idő (egyszerű múlt, aorisztosz, imperfectum, plusquamperfectum) megőrződött, ám egyes múlt idők használata (aorisztosz, imperfectum, plusquamperfectum) a mai köznyelvben már igen korlátozott. A múlt idők szerkezetüket tekintve kétfélek lehetnek: 1. nem összetettek; 2. összetettek. Nem összetett múlt idő az aorisztosz és az imperfectum, míg az egyszerű múlt és a plusquamperfectum összetett múlt idő.

3.1. A nem összetett múlt idők

3.1.1. Az aorisztosz

Az aorisztosz önálló múlt idejű cselekvést, a cselekvés folyamatát és befejezett cselekvést jelöl. Az aorisztosznak két változata ismert: 1. egyszerű, vagy más néven aszigmatikus aorisztosz és 2. szigmatikus aorisztosz (BALECZKY-HOLLÓS 1978: 142). A horvát nyelvű szakirodalom a szigmatikus aorisztoszon belül további két csoportot különböztet meg (vö. DAMJANOVIĆ 2003: 131-134). Stjepan Ivšić jól ismert összehasonlító szláv nyelvtanában az aorisztosz három típusát különbözteti meg (IVŠIĆ 1970: 263), éppúgy, mint a

szlovén Vanda Babič (BABIČ 2008: 181). Az aorisztoszt általában befejezett igékből képezték, ritkábban azonban folyamatos igékből is. Az aorisztosz a szlovén kivételével valamennyi déli szláv nyelvben megőrződött, a keleti szláv nyelvekben a 14–15. századra kihalt, míg a nyugati szláv nyelvek közül az alsó- és a felső-szorbban található meg (BABIČ 2008: 187).

Vramec művében leggyakrabban az egyszerű/aszigmatikus aorisztosz fordul elő, pl. „Na zachetke z ništara ztuori Bogh Nebo, Zemlu, morie i vřza vunih ka iezu.” (VRAMEC 1578: 1); „Herczegh Rutenzki *doide* Kralu Carolu Vogerzkomu v Wilegrad.” (VRAMEC 1578: 43); „Bořzno Turczy *porobijfe*.” (VRAMEC 1578: 48); „Ouo vreme kmeti *gore řztařfe* proti gozpode i nebuduchi pokorni my podaini řzuoie Gozpode i plemenitim liudem na Vogreh,” (VRAMEC 1578: 54); „Velika vnořina Vogrou zlouneou i Horuatou v Tom nezrechniom boiu *poginuřfe*.” (VRAMEC 1578: 55).

A szigmatikus *-och* aorisztosz (Damjanović terminológiája szerint a második típusú szigmatikus aorisztosz, Babič szerint pedig aszigmatikus aorisztosz) jóval ritkábban fordul elő a krónika szövegében, ám néhány esetben mégis megtalálható, pl. „*Potonofe* vřzi ludi i vřze řiuoche řztvari.” (VRAMEC 1578: 1); „Vutom lete *pridořfe* Turczy i vzeřře Iaicz grad zauzemi gradmi koi k Iaiczu priztoiahu.” (VRAMEC 1578: 56).

3.1.2. Az imperfectum

Az imperfectum olyan nem összetett múlt idő, amely folyamatosságot és párhuzamosságot, tartósságot fejez ki egy másik múlt idejű cselekvéshez, történéshez képest (BABIČ 2008: 188). Az imperfectumot általában a folyamatos igékből képezték, mégpedig úgy, hogy az infinitivusi tőhöz az *-ach* vagy *-each* időjel került, amelyhez aztán a másodlagos személyragok járultak (BALECZKY–HOLLÓS 1978: 148). Az imperfectum a déli szláv nyelvekben a szlovén kivételével valamennyiben megőrződött, a keleti szlávban a 12. században halt ki, míg a nyugati szláv nyelvek közül a két szorbban találjuk meg (BABIČ 2008: 191).

Vramec művében sokkal ritkábban fordul elő az imperfectum, mint az aorisztosz. Ezt véleményem szerint a krónika sajátos nyelvhasználatával is magyarázhatjuk, hiszen általában a múltban már befejezett eseményeket ír le, csupán ritkán kerül sor arra, hogy múltbéli folyamatosságot, tartósságot kelljen bemutatni. Ennek ellenére azért számos szép imperfectummal találkozunk a Kronika lapjain. A szöveg sajátosságából adódik az is, hogy az imperfectumos alakok között legtöbbször a *biti* létige imperfectumával találkozunk. Néhány példa: „Adam i Eva nai perva Chloweka *behta* ztvori-ena.” (VRAMEC 1578: 1), ebben az esetben a *biti* kettes szám harmadik személyű imperfectumával van dolgunk; „Romulus i Remus od Ilie roieni *behu*.” (VRAMEC 1578: 8); „Kral Bela vunka iz orzaga i zemle *be* zegan, zatiran i zapogen v Ottoke Morfzke od Totarou.” (VRAMEC 1578: 39); „Zagrebečki Kaptolom od Spaniulou *be* poľgan Ogniem, ouo vreme.” (VRAMEC 1578: 56). Az ehhez hasonló példákön kívül igen ritkán találkozunk imperfectummal, de azért tudunk rá példát idézni: „Vutom lete pridofše Turczy i vzeľše Iaicz grad zauzemi gradmi koi k Iaiczu *priztoiahu*.” (VRAMEC 1578: 56).

3.2. Az összetett múlt idők

3.2.1. Az egyszerű múlt idő

Az egyszerű múlt idő olyan múlt idejű cselekevést, történést fejez ki, amelynek eredménye még a jelenben is érvényesül (BABIČ 2008: 192). Az egyszerű múlt időt a *biti* létige jelen idejű ragozott alakjából és a főige cselekvő múlt idejű melléknévi igenevéből képezzük. A cselekvő melléknévi igenevet mind befejezett, mind pedig folyamatos igékből egyaránt képezhetjük. Az egyszerű múlt idő vette át a többi múlt idő szerepét azokban a szláv nyelvekben, ahol az aorisztosz és az imperfectum nem őrződött meg, tehát a keleti szláv nyelvekben, a lengyelben, csehben, szlovákban és a szlovénben (BABIČ 2008: 193). Vramec Kronikájában legtöbbször az egyszerű múlt időt használja, pl. „Tubalkain ali Tobel brat niegou nai perui konach i ki *ie nafel* zrezavania.” (VRAMEC 1578: 1); „Set po zmerti Abeloue (ar *ie* Kain Abela *umoril*) od Adama

roien be.” (VRAMEC 1578: 1); „Mikeas prorok i Naum ouozu vreme *bili*.” (VRAMEC 1578: 8); „Pauel drugi imena toga Benechanin Papa poľzta, Ohol Chlouek *ie on bil*, fezt let *ie ladal* Papinztuam.” (VRAMEC 1578: 49); „Turczy *roobilizu* na ľzlove-nieh, terze zouo Petrouzki ali Kraleuzki Turczy.” (VRAMEC 1578: 59). Az egyes szám és többes szám harmadik személyű múlt időnél több esetben is a *biti* létige hangsúlyos *jest* és *jesu* alakját találjuk a hangsúlytalan *je* és *su* helyett, pl. „Sofonias Prorok ouo vreme *iezt bil*.” (VRAMEC 1578: 9); „Bias Prieneus mudri takaiľe ouo vreme *iezu bili*.” (VRAMEC 1578: 10).

3.2.2. A plusquamperfectum

A plusquamperfectummal a múltbeli előidejűséget fejezzük ki, azaz olyan eseményt, történést, cselekvést, amely egy múltbeli eseményhez, történéshez, cselekvéshez képest korábban zajlott le (BABIČ 2008: 193). A plusquamperfectum újításnak számít a szláv nyelvekben, amely a régi indoeurópai plusquamperfectumot váltotta (H. TÓTH 1999: 138). Abban viszont megoszlanak a vélemények, hogy vajon már az ősszláv korban kialakult-e, vagy pedig csupán később (H. TÓTH 1999: 138). Az ugyanakkor bizonyos, hogy az ószláv nyelvemlékekben már találkozunk vele. A lengyel, orosz és fehérorosz nyelv kivételével valamennyi szláv nyelvben megőrződött a plusquamperfectum (BABIČ 2008: 194). Képzésének kétféle módja ismert: 1. a *biti* segédige egyszerű múlt idejéhez a főigéből képzett cselekvő múlt idejű melléknévi igenevet tesszük; 2. a *biti* segédige imperfectumához tesszük a főigéből képzett cselekvő múlt idejű melléknévi igenevet. Vramec művében az első pontban ismertetett mód a gyakoribb eljárás, pl. „Ona oľztaľľe kaie Noe ľzobom u Arku *uzel bil*.” (VRAMEC 1578: 1); „Melkifedek Kral i pop Salem, od ouga Abraham prie blagoľlou gda *ie bil pobil* Chetiri Krale, i Sodomo ozlobodil.” (VRAMEC 1578: 3); „Dopelanie od nekoliko Gozpode Vogerzke, proti Carolu, ki *ie ľľche mal i mlad kruto bil*, pokogazu takaiľľe neka Gozpoda Vogerzka *poľzľali bili*.” (VRAMEC 1578: 41); „Mahumet Czar Turzki, poľzľe ali pokľizare *bil ie vto izto zprauľľche poľzľal*, proľzechi od Krala

Mathiafa i orzaga myra.” (VRAMEC 1578: 50). A segédige imperfectumával képzett plusquamperfectumra mindösszesen egyetlen példát találtam: „Sztal i moch Papinzku Clomens beffe prenefzel vFranczusku zemlu v Varas Auinion, gde je bil i fztal od ouga pochemlsij Papa fzedemdezet i chetiri leta.” (VRAMEC 1578: 42).

4. A múlt idők forrása a kaj-horvát nyelvben

A kaj-horvátban a négy múlt idő közül csupán az egyszerű múlt idő számít eredetinek, ugyanis az aorisztosz, az imperfectum és a plusquamperfectum a kaj-horvát nyelvjárá-sokban ismeretlen. Felvetődik a kérdés, hogy akkor mégis milyen módon került be a kaj-horvát irodalmi nyelvbe ez a három múlt idő? Véleményem szerint a kevert ča-horvát és kaj-horvát nyelvű glagolita kódexek közvetítették ezeket a múlt időket a kaj-horvát nyelv felé. A ča- és kaj-horvát ke-veredése elsősorban a Frangepánok birtokain, de Isztrián is megfigyelhető (HERCIGONJA 1983: 329). A 15–16. sz. során számos kevert nyelvű kódex keletkezett, pl. Vinodoli kódex (15. sz. első fele), Petris kódex (1468), Kolunić kódex (1468), Žgombić kódex (16. sz.), Gršković kódex (16. sz. második fele). Mindezek közül a legérdekesebb a Petris kódex, amely a legtöbb kaj-horvát nyelvi jellegzetességet tartalmazza (HERCIGONJA 1983: 309):

- összl. *ě > e vagy i, pl. *greh*, *svit*;
- *mn->vn-*, pl. *vnogo*;
- *v-* protézis, pl. *vući*, *vulica*;
- *ž>r*, pl. *moraše*, *morahu*;
- a jövő időt a *biti* létige kaj-horvát alakjaival (*bum*, *buš*, *bu*, *bumo*) és az infinitivusszal képzik, pl. *ako vavek bušgoriti*;
- kajkavizmusok, pl. *kaj*, *koteri*, *niče*, *zopet*;
- magyar jövevényszavak, pl. *beteg*, *harc*, *šereg* (vö. OCZ-KOWA 2010: 135).

Barbara Oczkova (2010: 137) véleménye szerint a glagoljaš papok azért kezdtek el mind inkább a népnyelv felé nyitni, hogy az egyházi szláv szövegek minél inkább érthetővé vál-

janak az egyszerű emberek számára is. A fentebb említett kódexekben egyébként valamennyi múlt időt használták, tehát tényleg közvetíthették az aorisztoszt, az imperfectumot és a plusquamperfectumot a kaj-horvát nyelv és szerzők felé.

Az előbbieken a 16. századi kaj-horvát irodalom kiemelkedő alakjának, Antun Vramecnek a történelmi művét, a *Kronikát* vizsgáltam meg a múlt idők használata szempontjából. A kutatás eredményei azt igazolják, hogy az egyszerű múlt idő mellett az aorisztoszt is aktívan használta a szerző, de a plusquamperfectumra is számos példa idézhető. A négyféle múlt idő közül az imperfectum fordul elő a legritkábban az egész szövegben. További kutatást igényelne annak megállapítása, hogy a különféle múlt idők milyen számban és arányban jelennek meg a későbbi, tehát 17–18. sz. kaj-horvát nyelvű műveiben.

BIBLIOGRÁFIA

- BABIČ Vanda, 2008: *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za slavistiko; Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za slovenistiko.
- BALECZKY Emil – HOLLÓS Attila, 1978: *Ószláv nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- DAMJANOVIĆ Stjepan, 2003: *Staroslavenski jezik. Četvrto, popravljeno i dopunjeno izdanje*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- HERCIGONJA Eduard, 1983: *Nad iskonom hrvatske knjige*. Zagreb: SNL.
- IVŠIĆ Stjepan, 1970: *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- JEMBRIH Alojz, 1991: *Rukopisni umetak u Vramčevoj Postilli. Hrvatsko-slovenske književnojezične veze*. Čakovec: Zrinski.

- - 2007: *Kajkavski Florilegij 2007*. Sveti Ivan Zelina: Pučko otvoreno učilište Sv. Ivan Zelina.
- LŐKÖS ISTVÁN, 2014: *Litteratura Kajkaviana. A kaj horvát irodalomtörténet magyar szemmel*. Budapest: Kairosz Kiadó.
- MEIER-BRÜGGER Michael, 2003: *Indo-European Linguistics*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- OCZKOWA Barbara, 2010: *Hrvati i njihov jezik. Iz povijesti kodificiranja književnojezične norme*. Prijevod s poljskoga jezika Neda Pintarić. Zagreb: Školska knjiga.
- VRAMEC Antol, 1578: *Kronika Vezda Znovich Zpravliena Kratka Szlouenskim Iezikom po D. Antolu Pope Vramcze Kanouniku Zagrebeckom*. Stampane vLublane po Iuane Manline.